

Sigara İçme Aışkanlığı ve Aışkanlığın Bırakılmasına İlişkin Yaklaşımlar*

Banu YAZGAN-İNANÇ
Çukurova Üniversitesi
Eğitim Fakóltesi

Özet - Türkiye'de genç nüfusun sigara içme davranışını betimsel olarak tarayan çalışma bulgularında, sigaraya başlama yaşının çok erken ve gençler arasında sigara içme oranının artmakta olduğu görölmektedir. Bu yazıda genel olarak sigara içmeye neden olan etmenler, ölçüm ve müdahale yöntemleri tanıtılarak; gençlere yönelik planlanacak olan bir sigara müdahale programında gözönüne alınması gereken noktalar belirtilmiştir.

Summary - Cigarette Smoking Behavior and Intervention Approaches

Findings of survey studies on young population's cigarette smoking behavior across the country revealed that the onset of cigarette smoking is very low (11-12) and the ratio of smokers among adolescent is increasing rapidly. In this article, factors effecting cigarette smoking behavior in youngstres, methods of measurements and intervention strategies are described generally. Some suggestions are also made in planning prevention and intervention strategies for the young population.

Giriş

Ülkemizde tütün kullanma ve sigara içme alışkanlığının boyutları konusunda yapılmış çalışmalara bakıldığında, ilk çalışmaların 1970'li yıllarda ortaya çıktığı, 1980'li yıllarda artış gösterdiği görölmektedir. Ancak bu çalışmaların çoğu ülke çapında normatif özellikler yansıtan çalışma niteliği taşımamaktadır. Çalışmalardaki tanımlama ve yöntem farklılıkları, sonuçları karşılaştırmayı güçleştirmektedir. Ayrıca sigara içmeye katkıda bulunan etmenlerin de ortaya çıkarılması gerekir. Bu konuda yapılan çalışmalara baktığımızda çoğunda kesitsel desenlerin kullanıldığını görüyoruz.

Örneğin gencin ana babasıyla ilişkisinin yapısının sigara içmeyle bağlantısının olduğu bulunmuş ise, "ana babayla olan olumsuz ilişkisi mi sigara içmeye neden oluyor"; yoksa "ana babanın, çocuklarının sigara içtiğini bilmeleri mi olumsuz ilişkiye yol açıyor"

* II. Ulusal PDR kongresinde (Hacettepe Üniversitesi, 27-29 Eylül 1993) tebliđ olarak sunulmuştur.

sorusuna doğru açıklama getirmek mümkün değildir. Oysa bir toplumda, sigara içme alışkanlığının boyutları ve bunu etkileyen etmenler sağlıklı bir şekilde yorumlanmadan o toplum için etkili bir sigara karşıtı program oluşturmak güçleşmektedir.

Türkiye'de tütün ve tütün ürünleri tüketimi ile ilgili yapılan ayrıntılı bir durum değerlendirme çalışmasında (Kocabaş, 1994), son 70 yılda tütün tüketiminde sürekli bir artış gözlemlendiği belirtilmektedir. Aynı çalışmada, son 20 yıl içinde (1970-1990), genel nüfusta kişi başına yıllık sigara tüketiminin %13.7 oranında arttığı da ifade edilmektedir. Oysa, aynı dönemde, kişi başına sigara tüketimi İngiltere'de %30, Kanada'da %31, ABD'de %25, İsviçre'de %11 azalmıştır (Crofton, 1990). Kocabaş'ın (1994) verilerine göre, son beşyılıda Türkiye'de sigara tüketimi her yıl %1.3 artış göstermektedir.

Ülkemizde sigara içme davranışında gözlenen demografik eğilimlere bakıldığında, sigara içme davranışının 12-13 yaş gibi oldukça erken bir yaşta başladığı, 40-45 yaşına kadar arttığı, daha ileri yaşlarda oranın sabit kaldığı

ve 50-55 yaşından sonra ise azalma eğilimi gösterdiği görülmektedir (Kocabaş, 1994).

Bazı çalışmalar, öğrencilerin ilkökul son sınıf ve ortaokul döneminde sigaraya başladığını göstermekte, ancak, alışkanlığın yerleşmesi daha çok lise döneminde olmaktadır (Piar, 1988; Kocabaş, 1988a, 1988b; Sezer, 1984; Saltık ve ark., 1992; Önder ve Egemen, 1987).

Cinsiyet değişkeni yönünden duruma bakıldığında, ülkemizde sigara içme alışkanlığının genelde erkekler arasında daha yaygın olduğu görülmekte; oysa batılı ülkelerde ve ABD'de özellikle 1975 yılından başlayarak sigara içme alışkanlığına kadınlar arasında daha fazla rastlanmaktadır (Abelson ve ark., 1977; Bachman ve ark., 1981; Flay ve ark., 1983; Hunter ve ark., 1980; Johnston ve ark., 1977; Laver ve ark., 1982; Mitchell ve ark., 1983;

Robins ve ark., 1981). Ayrıca kadınlar arasında sigara içme miktarı da hızla artmaktadır. Örneğin, kadınlar arasında günde bir paket ve daha fazla sigara içme oranı %40'lara kadar yükselmiş, erkeklerin %31 oranını aşmıştır (Johnston ve ark., 1977). Ancak, ülkemizde yapılan çalışmalarda, kadınlar ve erkekler arasında görülen farkın kentlerde azalmakta olduğu, kentte oturan, eğitimi ve sosyo-ekonomik düzeyi yüksek kadınlarda sigara içme oranının arttığı açığa çıkmaktadır (Piar, 1988; Kocabaş, 1988a, 1988c; Kocabaş ve ark., 1993).

Araştırmalarda elde edilen bulgular gözönüne alınarak, gençlerin sigara içme davranışlarında potansiyel olarak önemli olduğu kabul edilen sosyal ve psikolojik etmenler şu şekilde sıralanmıştır (Tablo 1).

Tablo.1

**GENÇLERİN SİGARA İÇME DAVRANIŞINI BELİRLEYEN
SOSYAL VE PSİKOLOJİK DEĞİŞKENLER**

Eğilime Neden Olan Değişkenler

a. Sosyo-ekonomik değişkenler

- Anne babanın eğitim düzeyi

b. Kişilik Özellikleri

- Dışa dönüklük-içe dönüklük
- Denetim odağı
- Saldırganlık, utangaçlık

c. Medya

d. Anne babanın sigara içmesi

**Sigaraya Başlama veya Sürdürmeye
Doğrudan Etkili Olan Değişkenler**

- Okul ile ilişkili değişkenler
- Arkadaş grubunun sigara içme ile ilgili değer yargıları
- Sigaraya karşı tutumlar

**Toplumsal Kısıtlamalardan Kurtulma ile
İlgili Değişkenler**

- Geleneksel normlara karşı çıkma

Tabloda da görüldüğü gibi etmenler üç grupta toplanabilir.

A. Eğilime Neden Olan Etkenler

Çocuğun özgeçmişi ile ilgili özelliklerinin, daha sonraki yıllarda sigaraya başlamaya neden olduğu düşünülmektedir.

a. Sosyo-ekonomik Değişkenler: Yurtdışında yapılan çalışmalarda, anne ve babanın sosyo-ekonomik düzeyi ile ergenlerin sigara içme davranışı arasındaki önemli bir ilişki bulunamamıştır (Flay, d'Avernas, Best ve ark., 1993). Ülkemizde yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular, ergenlerin sigara içme davranışlarında, kırsal veya kentsel bölgede yaşamının farklılık yarattığını göstermektedir (Kocabaş, 1994). Anne babanın eğitim düzeylerinin ergenlerin (12-18 yaş) sigara içme davranışları ile ilişkisi görülmektedir. Ancak ailenin sosyo ekonomik düzeyinin, dolaylı olarak gencin sigara içme davranışını etkilediği söylenebilir.

b. Kişilik Özellikleri: Ergenlerde sigara içme ile ilgili olduğu gözlenen bazı kişilik özelliklerinden söz etmek mümkündür. Örneğin, dışa dönüklük-içe dönüklük özelliği, sigara içme ile çok açık bir ilişki göstermektedir. Dışa dönük ergenlerde, sigara içme oranı daha fazladır (Cherry ve Kiernan, 1976). İç denetimli gençler, dış denetimli gençlere kıyasla çok daha az sigara içmektedirler (Clark, Mac Pherson ve Holmes, 1982). Özellikle genç erkeklerde, saldırganlık ve utangaçlık özelliklerinin ortak olarak sigara içme davranışı ile ilişkisi görülmektedir (Ensminger, Brown, Kellam, 1982; Kellam, Brown, Fleming, 1982). Genel olarak kişilik özellikleri ile ilgili çalışmalar değerlendirildiğinde, bulgular anlamlı bir ilişkinin olmadığını göstermektedir.

c. Medya: Medya kaynaklarının (film, TV, dergi ve gazetelerin), gençlerin sigara içmesinde etkili olmadığı belirtilmektedir (Fishbein, 1977; Kelson ve ark., 1975; Krohn ve ark., 1986).

Ülkemizde medyanın etkisini araştırabilmek medyada bu konunun yeteri kadar yer almamasından mümkün görülmemektedir.

d. Anne babanın sigara içmesi: Anne ve babanın sigara içmesini etkisini araştıran çalışmaların sonuçları oldukça karışıktır. Bazı çalışmalar, anne babası sigara içen ergenlerin, anne babası sigara içmeyen ergenlere kıyasla, daha fazla sigara içtiklerini doğrular nitelikte sonuçlar sergilemektedir (Bewley ve ark., 1974; Kelson ve ark., 1975; Laoye ve ark., 1972; Malcolm ve Shephard, 1978; Palmer, 1970). Ancak, çoklu varyans çalışmaları yapıldığında, anne babanın sigara içmesinin zayıf bir yordayıcı olduğu görülmektedir (Allegrante, O'Rourke, Tunclap, 1977; Levitt, Edvards, 1970; Mc Caul, Glasgow, O'Neil ve ark., 1982; Rooney, Wright, 1982). Anne ve babanın etkisine ayrı ayrı bakıldığında, bazı çalışmalar, annenin sigara içme davranışının önemli (Baer, Katkin, 1971; Stanhope, 1978); diğer bazı çalışmalar ise, babanın davranışının etkili olduğunu belirtmektedir (Banks, Bewley, Bland ve ark., 1978; Margulies, Kessler, Kandel, 1977; Palmer, 1970; Rantakallio, 1983; Wohlford, 1970). Araştırma bulgularında tutarlı bir örüntü görülmemektedir. Ayrıca kardeşlerin sigara içme davranışının, anne babanın davranışından daha etkili olduğunu gösteren bulgular da bulunmaktadır (Banks ve ark., 1978).

B. Toplumsal Kısıtlamalardan Kurtulma İle İlgili Etkenler

Sosyal kontrol bakış açısı temel alınarak, ergenlerin sigara içme davranışı açıklanmaya çalışılmıştır (Krohn ve ark., 1986). Sosyal kontrol bakış açısına göre ergenler, geleneksel toplumla bağları zayıfladıkça, o toplumun normlarından sapma konusunda kendilerini özgür hissedeceklerdir. Ergenlerin zamanının çoğunun aile, okul gibi sigara içmenin kural dışı olduğu kurumlarda geçtiği düşünülürse, bu kurumlardan birine veya birkaçına karşı geliştirilmiş olan başkaldırma davranışının sigara içme davranışına yol açacağı belirtilmektedir. Bu görüşe göre sigara içme,

ergenlerin başkaldırma, toplumsal yabancılaşma, tükenmişlik duygusu geliştirme gibi özellikleri ile birlikte ele alınmaktadır. Ergenlerin aileleri olan zayıf ilişkileri, davranışları üzerindeki baskıyı azaltarak, onların kurallara aykırı davranışlara yönlenmesine neden olabilmektedir. Nitekim, bazı araştırma bulguları (Lanese, Banks ve ark., 1972) aileleri ile birlikte yaşamayan ergenlerin, aileleri ile birlikte yaşayanlara göre, daha fazla sigara içtiğini göstermektedir.

C. Doğrudan İlişkili Olan Değişkenler: Bir grup araştırma bulgusuna göre, okul başarısı ve okula karşı tutum ile sigara içme davranışı arasında olumsuz bir ilişki vardır (Rantakallio, 1983; Rooney ve Wright, 1982; Stanhope, 1978). Ergenlerin sigara içme davranışı ile en fazla ilişkili olan arkadaş grubunun sigara içme durumudur. Dolayısıyla, sigara içen gençlerle arkadaşlık kurma, sigara içme davranışını ortaya çıkaran ve devamını sağlayan bir etkidir. Ancak bu etkeni birinci grup değişkenle birlikte düşündüğümüzde daha etkili olmaktadır. Üçüncü grupta ele alınan bir diğer faktör, sigara içmeye karşı olan tutumlardır. Ergenlerin sigara içme niyetini ve davranışını yordamada bu davranışa karşı tutumlar ve subjektif sosyal normlar en önemli faktörler olarak kabul edilmektedir. İlginç bir çalışmada (Barton ve ark. 1982), ortaokul ve lise öğrencilerinin tutumları incelenmiştir. Ortaokul öğrencilerinin sigara içenlere karşı tutumları olumsuz iken; lise öğrencilerinin tutumlarının olumlu olduğu görülmüştür. Burada gelişimsel olarak anne baba görüşlerinin yerini arkadaş grubunun görüşüne bırakmasının örüntüsü görülmektedir.

Sigaraya başlamaya etki eden değişkenlerle alışkanlığının sürdürülmesine/bırakmaya etki eden değişkenler farklı olabilmektedir. Bu durumu özetle Tablo 2'de görebiliriz.

Tabloda da görüldüğü gibi, bir gruba veya bireye sigara içmeyi bırakmasına yönelik bir müdahale yönteminin planlanmasından önce, bireyin veya grubun hangi dönemde olduğu ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmelidir.

Müdahale yönteminin planlanmasından önce, önemle üzerinde durulması gereken bir diğer nokta, ölçüm şeklidir. Tarama çalışmalarına bakıldığında, genelde kişisel bildirim yöntemlerine başvurulduğunu görüyoruz. Ancak, kişisel bildirimlerle, laboratuvar yöntemleriyle elde edilmiş bilgiler kıyaslandığında, kişisel ifadelerin çoğu kez doğru bildirim olmadığını görülmektedir. Tablo 3'de betimsel ve laboratuvar ölçme yöntemleri yer almaktadır.

Bireyin sigara içme davranışının ve duman emiliminin güvenilir yöntemlerle belirlenmesinin sağlıklı değerlendirme için zorunlu olduğu açıktır.

Uygulanmakta olan müdahale yöntemleri Tablo 4'de yer almaktadır. Bu yöntemler 5 grupta toplanmaktadır:

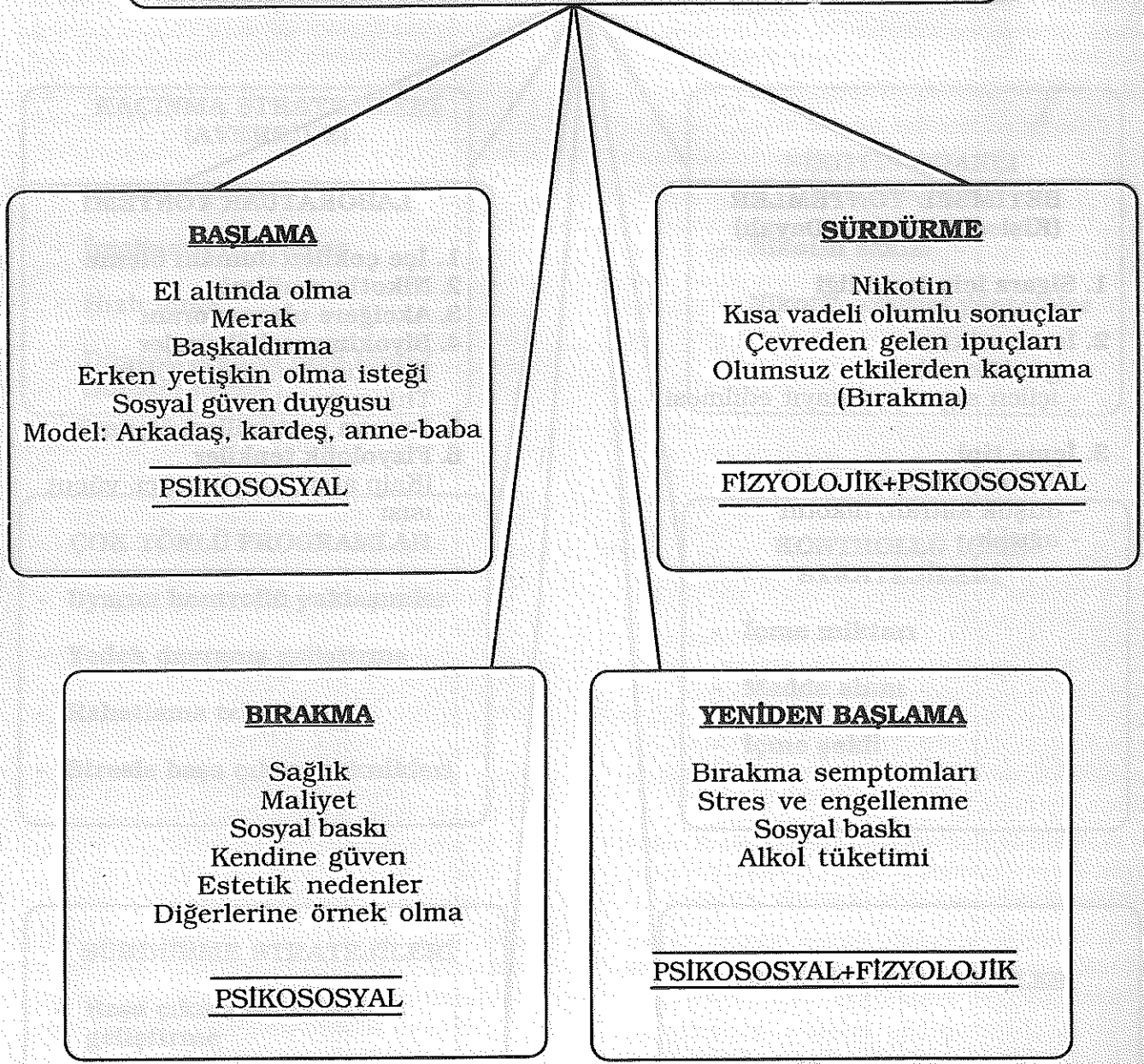
Kaçınma stratejileri tek başına kullanıldıklarında etkileri sınırlı olmakta, çok yönlü yaklaşımın bir parçası olarak (doyma, hızlı içme gibi) kullanıldıklarında ise etkileri artmaktadır.

Nikotin odaklı stratejiler daha çok Avrupa'da kullanılmakta; yalnız başlarına kullanıldıklarında çok etkili olamamaktadır.

Çok yönlü programlar, kaçınma stratejilerini içerenler ve içermeyenler olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Bu programlar arasında en başarılıları, birinci tür yaklaşımlar olmaktadır. Özellikle hızlı içme veya doyma teknikleri kullanıldığında, başarı oranı yükselmektedir. Çok yönlü programlar her zaman en iyi programlar olarak kabul edilmemektedir. Çünkü bireyler, karmaşık bir programla karşı karşıya kaldıklarında ve programın değerlendirilmesi yapıldığında, bazı güçlükler ortaya çıkmaktadır.

Kontrollü içme stratejilerini ele aldığımızda farklı görüşler karşımıza çıkmaktadır. Bazı görüşler, insanların mutlaka sigaradan vazgeçmelerine yardımcı olmayı savunurken, diğer görüşler sigarayı bırakamayanlara sınırlı içmeleri konusunda yardım edilebileceğini savunmaktadır.

Tablo.2
SİGARA İÇME DAVRANIŞI DÖNEMLERİNE ETKİLİ OLAN DEĞİŞKENLER

Kaynak: E. Lichtenstein, R.A. Brown-Current Trends in the Modification of Cigarette Dependence .
A. Bellack, M. Hersen, A.E. Kazdin, **International Handbook of Behavior Modification and
Therapy**, Plenum N.Y., 1982, s. 577.

Tablo.3
ÖLÇME YÖNTEMLERİ

BETİMSSEL YÖNTEMLER
(Kişisel Bildirime Dayalı)

- 1. Sigara içip içmediği**
- 2. İçme miktarı**
  - günlük miktar
  - içilen sigaranın kayıt edilmesi
- 3. İçme tipi**
  - filtreli/filtresiz
  - düşük katran/nikotin
  - ağızlık

LABORATUAR YÖNTEMİ

- 1. İç çekilen dumanı ölçme**
- 2. Nikotin emilimi**
- 3. Akciğere ulaşma oranı**
- 4. Biyokimyasal ölçümler**
(Nikotin, kotinin, COHb, Thiocynate)
- 5. Duman partikülleri ölçümü**
- 6. Fizyolojik tepkiler**
(Kalp atışı, kan basıncı, vücut ısısı)

Tablo.4
SİGARA İÇME DAVRANIŞINA MÜDAHALE YÖNTEMLERİ

**KAÇINMA STRATEJİLERİ
(AVERSİVE)**

- Elektrik Şoku
- İmajinatif Uyarıcılar
- Hızlı içme
- Düzenli aralıklı hızlı içme/
Dumanı tutma

**NİKOTİN ODAKLI
STRATEJİLER**

- Nikotin sakızı
- Nikotin azaltıcı yöntemler

ÇOK YÖNLÜ PROGRAMLAR

- Uyarıcı kontrollü yaklaşımlar
- Yedek davranış geliştirme
- Rahatlama teknikleri
- Stresle başa çıkma teknikleri

**KONTROLLÜ İÇME
STRATEJİLERİ**

- İçme miktarı
- Madde alımı
- İçme şekli

SÜRDÜRME STRATEJİLERİ

- Başa çıkma becerileri
geliştirme
- Sosyal destek
- Bilişsel yeniden yapılanma

ÖNLEYİCİ STRATEJİLER

- Okul programları
- Medya

Sigarayı bırakmakta başarılı olma kadar, hatta belki de daha önemli bir konu olarak içmemeyi sürdürme konusunda üzerinde durulması gerekmektedir. Çalışmalarda, sürdürme davranışlarının incelenmesinin yetersiz olduğu tartışılmakta; sosyal destek, başa çıkma becerilerinin kazandırılması ve yeniden bilişsel yapılandırılmaların gerekli olduğu vurgulanmaktadır.

Önleyici stratejiler ise, toplumda yapılan taramalar sonucu, risk grupları olarak belirlenen gruplar için en önemli stratejiler olarak kabul edilmektedir.

Yukarıda belirtilmeye çalışıldığı gibi, bireylere yönelik olarak geliştirilecek olan sigarayı bıraktırma yöntemlerinin başarılı olabilmesi için bazı genel noktaların gözönüne alınması gerekmektedir.

a. Hedef alınan grubun yaş, cinsiyet ve sosyo-kültürel özelliklerinin belirlenmesi

b. Geliştirilecek programın koruma, önleme veya varolan içme davranışını ortadan kaldırma mı yoksa azaltma mı olacağını belirlenmesi,

c. Eldeki kaynakların gerçekçi bir şekilde değerlendirilmesi.

Ülkemizde genç nüfusta sigara içmeye başlama yaşının giderek düşmesi ve sigara içen genç oranının artması, konunun önemini vurgulamaktadır. Özellikle gençlere yönelik programların hazırlanmasında şu noktalara önem verilmesi gerekmektedir:

a. Ülkemizdeki genç grubun sigara içme eğiliminin ayrıntılı olarak belirlenmesi gerekmektedir.

b. Gençler arasında sigara içmeye neden olabilecek etmenler ayrıntılı olarak ele alınmalıdır.

c. Gençlere yönelik ölçüm yöntemlerinin, geçerliği ve güvenilirliği saptanmış, işe vuruk tanımı yapılmış olması sağlanmalıdır.

d. Gençlerin, kültürel, sosyal, ekonomik ve kişilik özellikleri gözönüne alınarak etkili bir müdahale modeli geliştirilmesi gerekir. Bu tür yaklaşımlar biçimlendirme (tailoring) adını

almaktadır. Biçimlendirme, pek çok ülkede uygulanmaya çalışılan bir yaklaşım şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

Abelson, H.I., Fishburne, P.M., Cisin, I. (1977). **National survey on drug abuse: 1977 A nationwide study: Youth, young adults and other people.** U.S. Department of Health, Education and Welfare, Public Health Service, Washington D.C., U.S. Government Printing Office.

Allegrante, J.P., O'Rourke, T.W., Tunclap, S. (1977). A multivariate analysis of selected psychosocial variables in the development of subsequent youth smoking behavior. **Journal of Drug Education**, 1, 237-248.

Bachman, J.G., Johnson, L.D., O'Malley, P.M. (1981): Smoking, drinking and drug use among American high school students: Correlates and trends 1975-1979. **American Journal of Public Health**, 71, 59-69.

Baer, D.J., Katkin, J.M. (1971). Imitation of smoking by sons and daughters who smoke and smoking behavior of parents. **Journal of Genetic Psychology**, 118, 293-296.

Banks, M.H., Bewley, B.R., Band, J.M. ark. (1978). Long term study of smoking by secondary school children. **Archives of Disease in Childhood**, 53, 13-19.

Barton, J., Chassin, L., Presson, C.C. ve ark. (1982). Social image factors as motivators of smoking initiation in early and middle adolescence. **Child Development**, 53, 1499-1511.

Bewley, B.R., Bland, J.M., Harris, R. (1974). Factors associated with the starting of cigarette smoking by primary school children. **British Journal of Preventive and Social Medicine**, 28, 37-44.

Cherry, N., Kiernan, K. (1976). Personality scores and smoking behavior: A longitudinal study. **British Journal of Preventive and Social Medicine**, 30, 123-131.

- Clark, J.H., Mac Pherson B.V., Holmes, D.R. (1982). Cigarette smoking and external locus of control among adolescents. **Journal of Health and Social Behavior**, 23, 253-259.
- Crofton, J. (1990). Tobacco and third world. **Thorax**, 4, 164-169.
- Ensminger, M.E., Brown, C.H., Kellam, S.G. (1982). Sex difference in antecedents of substance use among adolescents. **Journal of Social Issues**, 38, 25-42.
- Fishbein, M. (1977). Consumer beliefs and behavior with respect to cigarette smoking: A critical analysis of the public literature. **Federal Trade Commission Report to Congress: Pursuant to the Public Health Cigarette Smoking Act, for the year 1976**, Washington D.C.: U.S. Government Printing Office.
- Flay, B.R., d'Avernas, J.R., Best, J.A. ve ark. (1983). Cigarette smoking: Why young people do it ways of preventing it. Mc Grath, P., Firestone, P. (Ed) **Pediatric and Adolescent Behavioral Medicine**, New York: Springer-Verlag.
- Hunter, S.M., Webber, L.S., Berenson, G.S. (1980). Cigarette smoking and tobacco usage behavior in children and adolescents. **Preventive Medicine**, 9, 701-712.
- Johnston, L.D., Bachman, L.G., O'Maley, P.M. (1977). **Drug use among American high school students 1975-1977**, National Institute on Drug Abuse. Washington D.C., U.S. Government Printing Office.
- Kellam, S.G., Brown, C.H., Fleming, J.P. (1982). Social adaptation to first grade and teenage drug, alcohol and cigarette use. **Journal of School Health**, 52, 301-306.
- Kelson, S.R., Pulella, J.L., Otterland, A. (1975). The Growing epidemic: A survey of smoking habits and attitudes toward smoking among students in grade 7 through 12 in Toledo and Lucas Country Public Schools, 1964 and 1971. **American Journal of Public Health**, 65, 923-938.
- Kocabaş, A. (1988a). Orta dereceli okul öğrencilerinde sigara içme alışkanlığı, okul içi etkinlikler ve bazı aile özellikleri arasındaki ilişkiler. **Ankara Tıp Mecmuası**, 41 (1), 41-54.
- Kocabaş, A. (1988b). Orta dereceli okul öğrencilerinde sigara içme alışkanlığı. **Ankara Tıp Mecmuası**, 41 (1), 9-22.
- Kocabaş, A. (1988c). Öğretmenlerde sigara içme alışkanlığı. **On Dokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, 5 (1), 51-61.
- Kocabaş, A., Burgut, R., Bozdemir, N. (1993). The Effect of educational status on cigarette smoking behavior. **European Respiratory Journal**, 6 (Suppl 17).
- Kocabaş, A. (1994). Türkiye'de sigara içme alışkanlığının yaygınlığı ve bazı özellikleri. **Solunum Hastalıkları**, 5:1, 133-147.
- Krohn, M.D., Skinner, W.F., Massey, J.L., Naughton, M.J. (1986). Adolescent cigarette use. **Advances in Adolescent Mental Health**, Vol 1, Part B, JAI, Press Inc. 147-194.
- Lanesse, R.R., Banks, F.R., Keller, M.D. (1972). Smoking behavior in a teenage population. **American Journal of Public Health**, 62, 809-813.
- Laoye, J.A., Creswell, W.H., Stone, D.B. (1972). A cohort study of 1205 secondary school smokers. **Journal of School Health**, 42, 47-52.
- Laver, R.M., Akers, R.L., Massey, J.L. ve ark. (1982). The evaluation of cigarette smoking among adolescents: The Muscatine Study. **Preventive Medicine**, 11, 417-428.
- Lewitt, E.E., Edwards, J. (1970). A Multivariate study of correlative factors in youthful cigarette smoking. **Developmental Psychology**, 2, 5-11.

- Malcolm, S., Shephard, R. J. (1978): Personality and sexual behavior of the adolescent smoker. **American Journal of Drug and Alcohol Abuse**, 5, 87-96.
- Margulies R.Z., Kessler, R.C., Kandel, D.B. (1977). A Longitudinal study of onset of drinking among high school students. **Journal of Studies on Alcohol**, 38, 897-911.
- McCaul, K.D., Glasgow, R., O'Neil, H.K., ve ark. (1982). Predicting adolescent smoking. **Journal of School Health**, 52, 342-346.
- Mitchell, D.R. (1983). A Comparison of high school student's smoking behaviours in 1968 and 1981. **New Zealand Medical Journal**, 96, 534-536.
- Önder, R., Egemen, A., (1987). Lise çağı gençliğinin sigara içme durumu. **Türk Hij. Den. Biyol. Dergisi**, 44 (1), 121-130.
- Palmer, A.B. (1970). Some variables contributing to the onset of cigarette smoking in Junior high school students. **Social Science and medicine**, 4, 359-366.
- Piar (1988). Sigara alışkanlıkları ve sigarayla mücadele kampanyası kamuoyu araştırma raporu. İstanbul.
- Rantakallio, P. (1983). Family background to personal characteristics underlying teenage smoking. **Scandinavian Journal of Social Medicine**, 11, 17-22.
- Robins, L.N. (1981). Research on substance abuse: Alcohol, drug and tobacco, Paper presented at the meeting of the Research Forum on Children and Youth, Washington, D.C.
- Rooney, J.F., Wright, T.L. (1982): An extension of Lessor and Lessor's problem behavior theory from marijuana to cigarette use. **International Journal of the Addictions**, 17, 1273-1287.
- Saltık, A., Yılmaz, T., Yorulmaz, F. ve ark. (1992). Edirne merkezinde 5100 orta-lise öğrencilerinde sigara içme davranışı ve Spielberger testi ile ölçülen kaygı düzeyinin incelenmesi. **Ege Tıp Dergisi**, 31 (1), 53-59.
- Sezer, R.E. (1984). Ankara'nın ortaokul, lise ve dengi okullarda sigara içme durumu ve sigaraya başlama nedenleri. **Doğa**. 8 (3), 375-384.
- Stanhope, J. (1978). Social patterns of adolescent cigarette smoking in a rural community. **New Zealand Medical Journal**, 4, 505-515.
- Wohlford, P. (1970). Initiation of cigarette smoking: Is it related to parental smoking behavior? **Journal of Consulting and Clinical Psychology**, 34, 148-151.